

William Morris a moderní ochrana památek

JOSEF ŠTULC

V letošním roce 1984 si připomínáme 140. výročí narození Williama Morrisa (1834–1896), vynikajícího anglického spisovatele a básníka, angažovaného socialisty, mimořádně vlivného výtvarného teoretika a kritika a především plodného architekta a výtvarného umělce.¹ Z jeho bohaté, vpravdě univerzální tvůrčí činnosti je u nás znám, kromě jeho spolupráce s nejvýznamnějším estetikem a historikem architektury své doby Johnem Ruskinem (1819–1900) a s malíři prerafaelisty (Rossetti, Burne – Jones), zejména jeho inspirativní příklad a skutečně zakladatelský vliv na obrodu všech druhů dekorativního umění a uměleckých řemesel, vyústivší ke konci 19. století v anglické hnutí Arts and Crafts a mocně působící i na kontinentě (francouzský a belgický Art Nouveau, německý Jugendstil a rakouská a česká secese). Zásadní význam mělo i jeho úsilí o reformu kultury bydlení, jež ho po r. 1883 přivedlo k aktivní účasti v socialistickém hnutí. Měl podíl i na vytvoření klasického typu anglického rodinného domu (spolu s architektem Philipem Webbem), jež později zapůsobil na tvorbu řady velkých evropských architektur konce 19. století a prvních desetiletí 20. století.

Méně je již v našem prostředí znám převratný význam, jenž měly myšlenky Williama Morrisa pro vznik teorie moderní ochrany a péče o kulturní památky.² Doba, v níž Morris žil, byla, zejména v Británii, poznamenána nejen bezprecedentním rozmachem techniky a výroby, ale zároveň, spolu s rozvojem historických věd, i nevšedním zájmem, ba přímo nadšením pro umění středověku, jak je přineslo romantické hnutí. Studium středověké architektury se stalo mocným impulsem i pro dobovou architektonickou tvorbu. Panující novogotika je nedílně spjata s upřímně míněnou ideou obnovy dochovaných středověkých památek v jejich prvotní, časem neporušené podobě. Jak známo, osudovou stinnou stránkou těchto snah se úměrně s rostoucími znalostmi stal estetický dogmatismus, usilující o jednotu a čistotu historického stavebního slohu. V jeho duchu byly starobylé stavby puristicky zbavovány všech pozdějších, z dnešního pohledu často vysoce hodnotných dostaveb a doplňků a bez váhání dostavovány ve slohově jednotných historizujících formách. Morrisovi současníci ještě u architektonických děl naprosto necítili rozdíl mezi originálem a kopií, ba ani si příliš nelámali hlavu otázkou, zda doplněný slohově odpovídající novotvar skutečně reprodukuje kdysi existující stav památky.

Anglie, kolébka romantismu a země s neobyčejně silnou tradicí přežívání i historizujících návratů gotického umění,³ zaujala v tomto uměleckém vývoji vůdčí postavení. Vedle pozoruhodného díla hlavního protagonisty revivalu gotiky, Augusta Welbyho Pugina (1812–1852), to byla od konce 30. let 19. století zejména rozsáhlá a ve své době umělecky i podnikatelsky mimořádně úspěšná tvorba George Gilberta Scotta (1811–1878), která určovala směr dobového vývoje. Scott se stal nejen autorem řady nesporně hodnotných novogotických staveb, ale s postupem času především všeobecně uznávaným a obdivovaným restaurátorem anglických středověkých památek, které jako přesvědčený purista nelitostně očišťoval od mladších přídavek a dostavoval do slohově jednotlivé podoby (Westminsterské opatství, katedrály v Ely, Peterborough, Salisbury atd.). Pod jeho všemocným vlivem se na prosperující puristické obnově a přestavbě historických budov podílela i řada dalších, více či méně nadaných a vzdělaných architektů,⁴ takže restaurátorská činnost, pro níž rostoucí bohatství koloniální velmoci kvantitativního rozsahu. Bez nadsázky lze říci, že snad v žádné jiné evropské zemi nezapustil ve druhé třetině

19. století purismus tak silné kořeny a nezískal tak všeobecný ohlas jako ve viktoriánské Anglii.

Je však příznačné, že to byla opět Anglie, kde se jako první v Evropě začíná proti puristickému dogmatismu formovat silná, kulturně mimořádně významná opozice. U jejího zrodu stály podnětné myšlenky Johna Ruskina;⁵ úloha hlavního mluvčího a organizátora celého hnutí však připadla především Williamu Morrisovi. Aktivita Společnosti pro ochranu starobylých staveb, kterou v roce 1877 založil,⁶ přináší zásadní obrat v postoji anglické kulturní veřejnosti k hodnocení, ochraně i údržbě a obnově památek. Vyznačuje se zcela novou pietou vůči originalitě a autenticitě historické stavby jako ničím nenahraditelného dokumentu minulých, již nenávratně uzavřených uměleckých epoch a zároveň obdivuhodnou tolerancí vůči vývojovým slohovým proměnám, jimiž památka – žijící dokument historie – během své existence prošla. Zaslouhou Williama Morrisa tak britské prostředí předstihuje soudobý myšlenkový vývoj na kontinentě o celé čtvrtstoletí. Teprve o generaci později, a zdá se, že zcela nezávisle,⁷ objevují se Morrisem poprvé jasně formulované zásady moderní ochrany památek i ve střední Evropě, například ve vystoupeních Georga Dehia či v ucelené teorii Aloise Riegla, aby byly posléze shrnuty v instruktivním Katechismu památkové péče od velkého českého vědce Maxe Dvořáka. Hluboce pročitelný vztah, který měl W. Morris, sám vynikající znalec a historik středověké architektury, k historickému kulturnímu dědictví, je snad nejlépe, velmi krásnou literární formou, vyjádřen v Manifestu, který uveřejnil dne 22. března 1877 jako zakladatel již připomenuté Společnosti pro ochranu starobylých staveb.

Snad nejlepší formou, jak si i naše památková péče, působící ve zcela odlišných a dlužno říci daleko příznivějších společenských podmínkách, může vynikající osobnost Williama Morrisa připomenout, je uveřejnění překladu jeho Manifestu, jímž se pokusíme postihnout autorovo hluboké i dnes stále aktuální poselství, i když je nám nedostupné mistrovství jeho literárního stylu, jak je zrcadlí originální text.

William Morris:

MANIFEST SPOLEČNOSTI PRO OCHRANU STAROBYLÝCH STAVEB

Společnost předstupující před veřejnost pod výše uvedeným jménem pocituje potřebu vysvětlit, jak a proč navrhuje chránit starobylé stavby, které, přinejmenším podle názoru většiny lidí, již dnes mají tak mnoho a tak vynikajících ochránců. Toto je tedy vysvětlení, které nabízíme:

Není pochyb o tom, že v průběhu posledních asi padesáti let se ve společnosti zrodil, téměř jako jakýsi další dosud neznámý smysl, nový zájem o staré památky umělecké tvorby. Tato díla se stala objektem mimořádně zajímavých studií a zároveň předmětem nadšení – historického, religiozního i uměleckého – které zcela nepochybně patří k významným výdobytkům naší doby. A přesto soudíme, že pokud bude pokračovat dnešní způsob zacházení

s nimi, sbledají je naši potomci jako neužitečné pro poznání a neovzbuzující již nadšení a citový prožitek. Jsme tobo názoru, že oněch 50 let intenzivního poznávání a zájmu mělo větší podíl na jejich destrukci, nežli celá předchozí staletí politických vzrátů, násilí či pohrdání.

Neboť architektura, již dlouho uvádající, zemřela – přinejmenším jako vpravdě populární umění – právě ve chvíli, kdy se zrodilo poznání středověkého umění. Důsledkem je, že civilizovaný svět 19. století ztratil, uprostřed rozsáblých znalostí stylů minulých staletí, svůj sobě vlastní osobitý slob. Z těchto ztrát a zisků se pak zrodila v lidských myslích prazvláštní idea Restaurování starobylých staveb; – zvláštní, vpravdě osudová idea, domnívající se, že je možné z památné stavby odstranit tu či onu část její historie – tedy vlastně jejího života – a pak zastavit ruku v libovolném bodě v představe, že zůstane i nadále historickou a žijící, ba dokonce takovou, jakou kdysi bývala.

V dřívějších dobách nebyl tento druh padělání možný. Snad proto, že stavitelům chyběly potřebné historické znalosti, či spíše proto, že od podobného jednání je odrazoval jejich instinkt. Pokud bylo zapotřebí rozsáblých oprav nebo změn, byly tyto změny z nezbytnosti prováděny v nezaměnitelném stylu té které doby; kostel z 11. století mohl být přestavěn nebo rozšířen ve 12., 13. či dokonce v 17. nebo 18. století, avšak každá tato proměna, jakkoliv ničila části historické podstaty budovy, vždy náhradou zanechala ve vzniklé mezere něco z vlastní historie a byla živoucí duchem umělecké tvorby, vlastní době svého vzniku. Výsledkem takového vývoje jsou četné starobylé stavby, z nichž postupně změny, výrazné a na první pohled patrné, jsou právě těmito kontrasty zajímavé a působivé, přičemž nikoho neklamou. Naproti tomu ti, kdo dnes ve jménu Restaurování předstírají, že navracejí stavbu zpět do nejlepší doby její historie, se většinou neřídí ničím jiným než svým rozmarem; podle něho určují, co je u historické budovy cenné a obdivuhodné a co naopak je třeba zavrhnout. Již samotná povaha jejich úkolu je tak nutí k tomu, že odstraňují určité části stavby a mezery nabrazují svými vlastními představami, co zde stavitelé minulých dob měli nebo mohli vytvořit. Navíc, tímto podvojným procesem destrukce a adice je nezbytně zfalšován celý povrch historické budovy a vzhled starobylosti je setřen i z těch jejích částí, které zůstávají zachovány. Divák je pak ponechán na pochybách, co vlastně zůstalo a co bylo ztraceno. Mdlý a neživotný padělek je konečným výsledkem celé této zbytečně vynaložené práce.

Je smutné konstatovat, že takovýmto způsobem již byla jak v Anglii, tak na kontinentě upravena celá řada velkých katedrál i skromnějších, avšak přesto historicky cenných budov lidmi, kteří jistě nejednou nepostrádají talent hodný lepší věci, jsou však zcela hloupi vůči volání poezie a historie v nejvyšším smyslu těchto slov.

To, co ještě ze starobylých budov zůstalo, chceme hájit před samotnými našimi architekty, před oficiálními strážci těchto budov i před celou veřejností, na niž apelujeme, aby si uvědomila, jak mnoho již zaniklo v důsledku Restaurování z myšlení, víry i výtvarných způsobů minulých dob, a vyzvala, zda je vůbec možné restaurovat starobylé stavby, jejichž živoucí duch – což nelze ani dosti zdůraznit – je právě neoddělitelnou složkou onoho myšlení a víry a oněch výtvarných způsobů zaslých časů. Jsme hluboce přesvědčeni, že z dosud provedených akcí Restaurování ty nejhorší znamenaly bezohledné zbavení budovy právě nejzajímavějších složek její hmotné podoby, zatímco i ty nejlepší lze nanejvýše přirovnat k restaurování starého obrazu, u něhož chybějící části byly doplněny a celek ublazen podvodnou rukou nějakého dnešního neoriginálního a nemysličivého břídila. Pokud jsme žádáni, abychom bližše vysvětlili, která složka z umění, stylu či dalších zajímavostí a cenností historické budovy ji činí hodnou ochrany, pak odpovídáme, že vše, co lze chápat jako umělecké, pitoreskní, histo-

rické, starobylé – krátce každé dílo, o němž vzdělání, umělecky citliví lidé jsou ochotni přemýšlet a diskutovat.

Jsou to tedy všechny starobylé stavby – ze všech dob a slohů – o něž se zasazujeme a apelujeme na ty, kteří mají vliv na jejich osud, aby postavili Ochranu na místo Restaurování, aby odvrátili chárání prostou denní údržbou, podepřeli obrozenou zeď či opravili dřevou střechu takovými prostředky, které jsou přirozeně užívány pro zabezpečení či zakrytí a nesnažili se předstírat jakékoliv jiné umění. Aby se bránili pokušení zkeslit, at již zdířem či ornamentem, stav budovy, v jakém se dochovala, a pokud se stala již nevyhovující současnému využití, aby si raději postavili novou stavbu namísto přeměny nebo rozšíření staré; – úbrnem aby zacházeli se starobylými stavbami jako s památkami umění již minulého, vytvořeného minulými, již zaniklými výtvarnými postupy, do nichž se moderní umění nemůže libovolně vměšovat bez destruktivních důsledků.

Tak, a jenom tak, se budeme moci vycarovat výtky, že naše znalosti a vzdělání se staly pro nás pastí, tak, jenom tak, můžeme skutečně ochránit naše starobylé stavby a předat je, účtyhodně a poskytující poučení, těm, kteří přijdou po nás.

POZNÁMKY:

¹ Z novější literatury o W. Morrisovi viz např. Nikolaus Pevsner, *Pioneers of Modern Design*, Harmansworth 1965; též William Morris and Architecture, in: *Studies in Art, Architecture and Design*, London 1968, vol. 2, s. 108–117; *Macmillian Encyclopedia of Architects*, London 1982, vol. 3, s. 241–242 (autorem hesla je Joseph R. Dunlop).

² I tak metodicky důkladné a bohatě dokumentované studie k dějinám památkové péče, jaké publikoval Jakub Pavel (*Max Dvořák ochránce památek*, Monumentorum tutela 6, 1970, s. 224–390; *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, Sborník archivních prací 25, 1975, s. 143–290) ponechávají pozoruhodný vývoj teorie i praxe památkové péče v Anglii 19. století téměř bez povšimnutí.

³ Srovnejte Nikolaus Pevsner, *The Englishness of English Art*, London, 1963

⁴ Jedním z nich byl i vynikající architekt George Edmund Street (1824–81), v jehož vysoce produktivním ateliéru mladý William Morris v r. 1856, spolu se svým přítelem Philipem Webbem, pracoval; po roce však Morris odešel, hluboce zklamán způsobem, jakým se k projektování obnovy památek v ateliéru přistupovalo.

⁵ Známý byl například Ruskinův výrok „Restoration, so called, is the worst manner of Destruction“ (*The Lamp of Memory*, 1849, ed. G. Allen, Kent 1883, s. 194). Podobné stanovisko autor zaujímá i ve své známé knize *The Stones of Venice* (ed. G. Allen, Kent, 1851–53).

⁶ Morrisem založená Společnost dosud existuje, s velmi širokou členskou základnou. Za více než sto let svého trvání má na svém kontě záchranu tisíců anglických památek všech druhů (od r. 1929 při ní byla založena i zvláštní sekce pro záchranu větrných mlýnů, technických památek velmi charakteristických pro některé části anglické krajiny). Dodnes, v duchu Morrisových zásad, vyvíjí i rozsáhlou expertizní a poradenskou činnost.

⁷ Tak například ještě Max Dvořák soudil, že „... v Anglii, kde umělecké vzdělání bylo vždy veliké, se restaurátorské barbarství ani nerozšířilo.“ (viz J. Pavel, *Max Dvořák ochránce památek*, op. cit. str. 284)

⁸ Georg Dehio, *Denkmalschutz und Denkmalpflege im 19. Jh.*, Strassburg, 1905; Alois Riegl, *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung*, Wien 1903; též, *Neue Strömungen in der Denkmalpflege*, Mitteilungen d. k. u. k. Centralcommission. . ., 1905, s. 85–104; Max Dvořák, *Katechismus der Denkmalpflege*, Wien 1916.

Zásady a pravidla územního plánování ve vztahu ke kulturním hodnotám, památkové péči a ochraně přírody

V současné době celá naše společnost usiluje o urychlení nástupu k intenzivnímu rozvoji naší ekonomiky a o dosažení vyšší tvorby národního důchodu s existujícími pracovními a hmotnými zdroji. „V tomto úsilí má své nezastupitelné místo územní plánování, které přispívá svým specifickým způsobem jak ke zvyšování úrovně plánování ekonomického a sociálního rozvoje s ohledem na konkrétní územně technické podmínky, tak i ke všestrannému zhodnocování výrobních a přírodních zdrojů.“

V tomto smyslu uvádí význam Zásad a pravidel územního plánování náměstek tehdy ministra ČSSR pro technický a investiční rozvoj, ing. Karel Nutil.

Zásady a pravidla územního plánování jsou příručkou pro územně plánovací praxi. Je třeba předeslat, že to není první příručka, která byla pro územně plánovací praxi zpracována v Československu. Předcházela jí *Stavba měst a vesnic*, vydaná v roce 1957, a *Pravidla plánování a stavby sídlišť*, vydaná v roce 1966, obě zpracované a vydané Výzkumným ústavem výstavby a architektury v Praze, jeho urbanistickým pracovištěm v Brně.

Vydáním nového zákona o územním plánování a stavebním řádu č. 50/1976 Sb. vznikla potřeba pořádit moderní, ucelený návod k řešení urbanistické problematiky, a to jako součást jednotného systému metodik zpracování územně plánovacích podkladů, územně plánovací dokumentace a racionalizace územně plánovacích činností, které rozvádějí podrobnou aplikaci nového zákona a vytvářejí předpoklady pro uplatnění celostátních zásad řízení územního rozvoje. Zásady a pravidla byly proto zpracovány v rámci řešení úkolu státního plánu rozvoje techniky P 16 - 521 - 503 *Soustava opatření k racionalizaci urbanizačního procesu*. Původním objednavatelem této práce bylo MVT ČSR, zpracovatelem VÚVA, urbanistické pracoviště Brno. Příprava práce byla velmi zodpovědná: po zevrubném projednání na třech pracovních aktivech, kde se sešli zadavatelé, zpracovatelé a uživatelé z praxe, a po tzv. ověřovacím vydání, zasláném v 800 výtiscích vybraným pracovníkům organizací, zabývajících se územním plánováním, byly shrnuty připomínky uživatelů i posuzovatelů a přikročeno k vydání. Od roku 1980 byly Zásady a pravidla již gestorovány FMTIR spolu s gestem MVT ČSR a SSR. Tím se dostaly na celostátní úroveň a na zpracování se podílí též Štátní inženýrský ústav a územního plánování Urbion v Bratislavě.

Zásady a pravidla představují soubor zásad, pravidel, údajů, ukazatelů a meto-

dických pokynů, které jsou uplatňovány při územně plánovací činnosti a které těsně navazují na stavební zákon a příslušné navazující vyhlášky. Jsou proto určeny pro široké praktické použití: mají sloužit řídicím, plánovacím a projekčním složkám, především

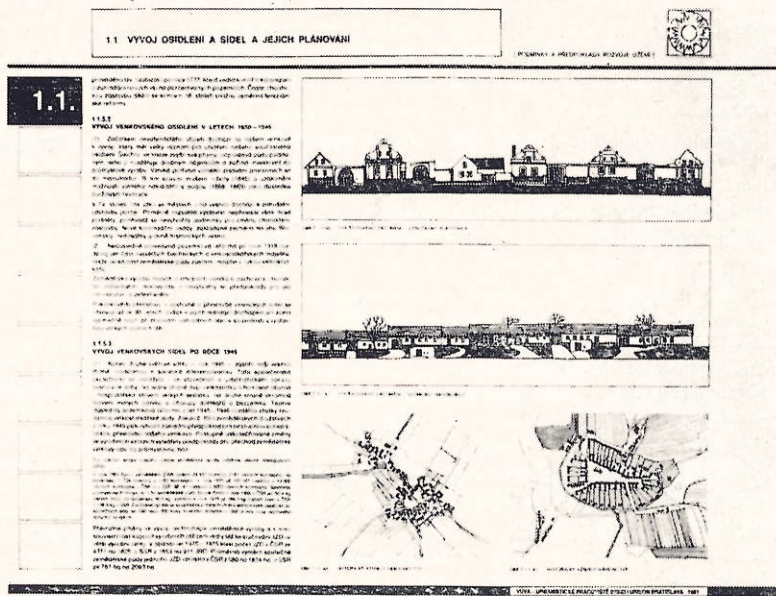
– orgánům územního plánování a voleným orgánům národních výborů,

– plánovacím orgánům, pokud jde o přípravu podkladů pro územní plánování a investiční výstavbu,

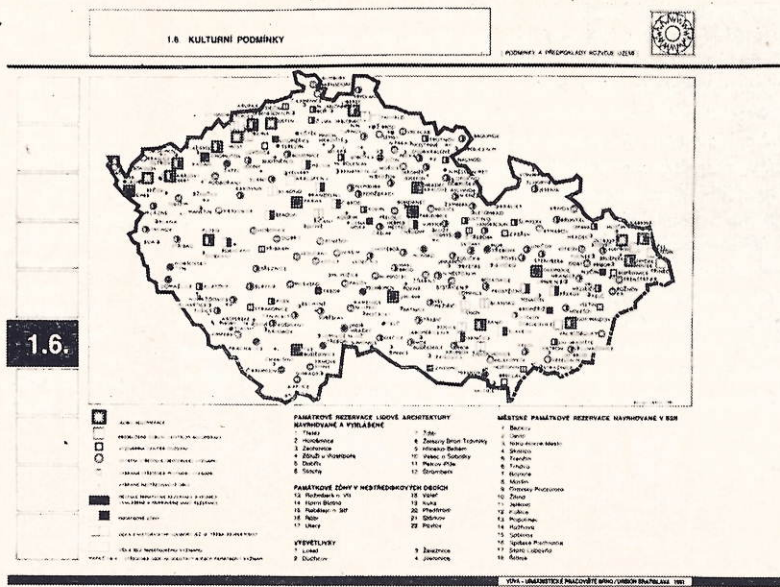
– projektovým organizacím a dalším složkám, zúčastněným při vypracování územně plánovací dokumentace,

– ostatním složkám, přicházejícím do styku s územním plánováním.

Příklad úpravy a provedení stránky Zásad a pravidel



Příklad mapové dokumentace z kap. 1.6 Kulturní podmínky, zobrazující lokalizaci středisek sídelní soustavy a jejich památkový význam



Celkový náklad je 3000 výtisků, které jsou určeny jen pro služební potřebu a jsou distribuovány podle směrnice SKVTIR.

První vydání, zahájené v roce 1981, obsahuje následující problémové okruhy:

Úvod, který zahrnuje stati Význam územního plánování při výstavbě, Životní prostředí a Předpoklady zvýšení kvality územního plánování,

1. okruh *Podmínky a předpoklady rozvoje území*, který zahrnuje 6 kapitol: Vývoj osídlení a sídel a jejich plánování, Přírodní podmínky, Hospodářské podmínky, Demografické podmínky, Sociální podmínky a Kulturní podmínky,

2. okruh *Koncepce osídlení velkých územních celků, sídelních útvarů a zón*, který zahrnuje 3 kapitoly: Osídlení, velké územní celky, sídelní regionální aglomerace, významná centra osídlení a střediska obvodního významu, Městské sídelní útvary a zóny a Venkovské území, venkovské sídelní útvary a zóny,

3. okruh *Koncepce funkčních složek*, který zahrnuje 11 kapitol: Průmyslová výroba, Sklady a materiálně technické zásobování, Zemědělská výroba, Bydlení, Občanské vybavení, Zeleň, Recreace, Doprava, Technické vybavení, Vodní hospodářství a Lesní hospodářství,

4. okruh *Systematika územního plánování a příprava výstavby*, který zahrnuje 5 kapitol: Vazby územního plánování na plánování oblastní a plánování národohospodářské, Orgány spolupůsobící při řízení územního plánování, Územně plánovací podklady a územně plánovací dokumentace, Územní rozhodování a příprava výstavby, Použití matematických metod a metodických pomůcek v územním plánování,

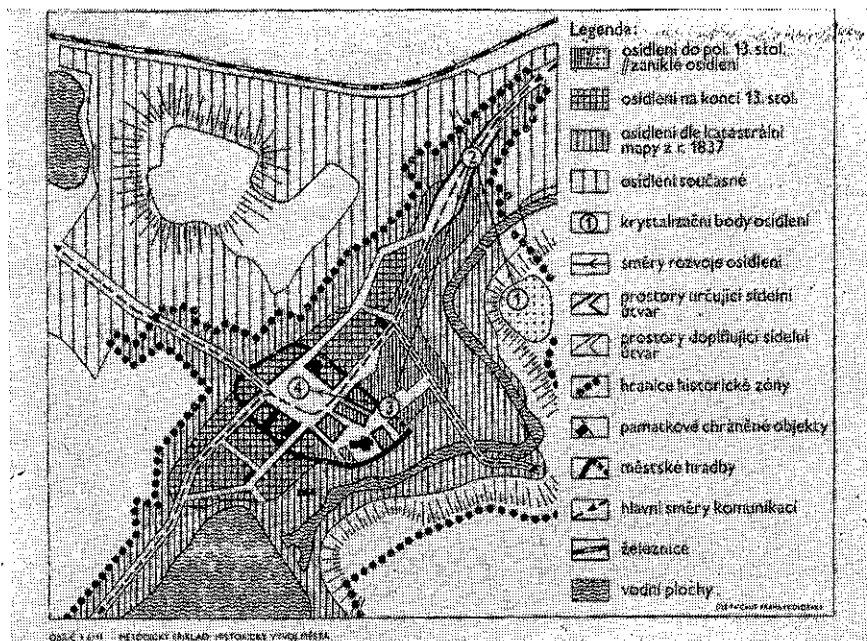
5. okruh *Názvoslovní*, který obsahuje definice a výklad termínů a pojmů, o nichž Zásady a pravidla jednájí nebo jež zobrazují.

Výklad textu je doprovázen velkým množstvím většinou původních tabulek, grafů, plánů, map a vyobrazení, jež jednak představují pracovní a metodické pomůcky, jednak přehledně nebo názorně dokumentují výklad textu.

Dosud byly vydány v roce 1982 1. a 4. okruh, v roce 1983 3. okruh a v roce 1984 budou vydány zbývající 2. a 5. okruh a příloha Ochranná pásma.

Zásady a pravidla představují otevřený systém informací, který je postupně doplňován. Jednotlivé problémové okruhy jsou proto vydávány zvlášť a předpokládá se postupné doplňování informací tak, jak je přináší vývoj potřeb územně plánovací praxe na jedné straně a jak na druhé straně budou tyto nové poznatky postupně ověřovány na základě výzkumu. Proto byl výzkum některých otevřených problémů zařazen do plánu 7. pětiletky a z jeho výsledků budou pravděpodobně doplněny mimo jiné tyto problémy:

- další prohloubení urbanistické ekonomie,
- ukazatele urbanistického rozpočtu,



Metodický příklad z kap. 1.6 Kulturní podmínky, předvádějící metodiku zobrazení historického vývoje města

- doplnění metod a nástrojů řešení sociálních, ekonomických, ekologických a kulturních faktorů v územním plánování,

- prohloubení metod a postupů urbanistických koncepcí, složek v sídelních útvarech a zónách,

- prohloubení zásad řešení vztahů jednotlivých urbanistických složek v sídelních útvarech a zónách.

Znamená to, že *Zásady a pravidla* chtějí tak stále reagovat na aktuální problémy, vyvolané dynamikou společenského rozvoje, a novelizovat i ty dosavadní poznatky, které nově vývoj přehodnotil.

Vraťme se nyní po souhrnné zprávě k 1. problémovému okruhu *Podmínky a předpoklady rozvoje území*, který obsahuje hlavní problematiku našeho zájmu v kap. 1. Vývoj osídlení a sídel a jejich plánování a v kap. 6. Kulturní podmínky, které byly za autorovy redakce zpracovány ve VÚVA, urbanistickém pracovišti v Bně, ve spolupráci s Urbionem v Bratislavě, SÚPPOP v Praze a ŠÚPS v Bratislavě.

Kapitola I. *Vývoj osídlení a sídel a jejich plánování* podává historický vývoj osídlení před rokem 1945 jako základnu, na níž se rozvíjí a z níž vychází rozvoj po roce 1945, který tvoří jádro kapitoly. Postupně jsou vloženy rozhodující faktory vývoje osídlení a úplný systém kategorií střediskové sídelní soustavy ČSR i SSR, vývoj městských sídel z hledisek jednotlivých funkčních složek sídel: bydlení, výroby, občanského vybavení, rekreace a zeleně, dopravy a technické infrastruktury a vývoj koncepce měst. Je podán také struč-

ný přehled vývoje venkovského osídlení a sídel. Kapitola je ukončena vývojem legislativy urbanismu a územního plánování a soupisem právních předpisů, podkladů a literatury, vztahujících se k tématu kapitoly. Kapitola je doplněna 70 vyobrazeními, tabulkami, mapami a grafy, přinašujícími materiál k historickým, statistickým, koncepčním a výtvarným otázkám.

Kapitola 1.2 *Přírodní prostředí* se zabývá hodnocením přírodních podmínek v rámci průzkumů a rozborů přírodních podmínek v daném území, a to odlišně podle územně plánovacích stupňů. Mezi 21 vyobrazeními je řada tabulek hodnotících systémů včetně metodického příkladu hodnocení území.

Kapitola 1.3 *Hospodářské podmínky* uvádí do problematiky a zabývá se obsahem ekonomických informací, potřebných pro územně plánovací dokumentaci a vyplývajících ze soustavy národohospodářských plánů.

Kapitola 1.4 *Demografické podmínky* se zabývá tendencemi demografického vývoje, analýzou jejich podmínek podle jednotlivých stupňů a uvádí prameny údajů pro demografickou analýzu. Kapitola 1.5 *Sociální podmínky* podává obdobně tendence sociálního vývoje, analýzy a hodnocení sociálních podmínek rozvoje podle jednotlivých stupňů územně plánovací dokumentace.

Kapitola 1.6 *Kulturní podmínky* se zabývá přímo kulturními hodnotami a kulturním formováním životního prostředí, tedy také památkovou péčí. Vychází z teze, že „rozhodující koordináční roli v kultur-